

Colofon

Opdrachtgevers

Het Werkboek Koordirectie is geschreven in opdracht van Keunstwurk, het kennis- en expertisecentrum voor cultuureducatie, amateurkunst en professionele kunst in Fryslân, en gebaseerd op de richtlijnen van Kunstfactor, het landelijk sectorinstituut van de amateurkunst te Utrecht.

De ontwikkeling van het werkboek is mogelijk gemaakt door bijdragen van Provinsje Fryslân.

KEUNSTWURK

provinsje fryslân
provincie fryslân

Redactie

Inhoud en tekst Wilko Brouwers
Redactie Hans Noyens

Ontwerp omslag BW H ontwerpers, Leeuwarden
Vormgeving Annie Bank Edition, Amstelveen

Uitgever

Edition Ferrimontana
T +49 (0)6002 - 930477
E info@ferrimontana.de
W www.ferrimontana.de

Bestelnummer 11.900.385

© Copyright 2009 by Annie Bank Edition, Amstelveen, Netherlands

© Edition Ferrimontana, Ober-Mörlen 2015, Herziene uitgave september 2015

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

In zoverre de eventuele rechthebbenden op melodieën en/of teksten niet achterhaald konden worden, blijft de uitgever bereid deze normaal te honoreren.

Inhoud

Voorwoord	4
Inleiding	5
Basicursus I en cursusoverzicht	10
Basicursus II en cursusoverzicht	76
Basislijst	136
Stemvorming	138
Begin- en eindtermen	143

Voorwoord

Al sinds de invoering van het stelsel van cursussen en opleidingen door de Stichting Samenwerkende Nederlandse Korenorganisaties (SNK) eind jaren '80, zijn docenten van die opleidingen voortdurend zelf bezig geweest met het samenstellen van lesmateriaal. Het landelijk instituut zorgde voor de kaders, neergelegd in een Raamleerplan, de invulling daarvan werd overgelaten aan de docenten zelf. Dat leverde een rijke hoeveelheid aan repertoire, readers en literatuur op die tijdens de jaarlijkse docentenvergaderingen vaak gretig werd uitgewisseld.

Toen Unisono, de opvolger van de SNK, in 2002 een stelsel van cursussen inrichtte dat voorafgaat aan de Meerjarige Dirigentenopleiding (MDO), werden daar niet alleen begin- en eindtermen voor beschreven maar werd ook een begin gemaakt met het ontwikkelen van readers en van toelatings- en eindtoetsmaterialen. In 2008 heeft Kunstfactor, het landelijk sectorinstituut voor de amateurkunst waar Unisono in is opgegaan, de indeling van het voortraject herzien. Ervaringen van cursusplaatsen wezen uit dat een andere en overzichtelijker inrichting wenselijk was. Met ingang van het cursusjaar 2009-2010 bestaat het voortraject dan ook uit één Basiscursus op twee niveaus (waarbij de cursus Voorbereiding MDO is opgegaan in deze Basiscursus).

Het stelsel van opleidingen en cursussen voor de amateur-dirigent omvat vanaf 2009 dan de volgende stadia:

- I Voortraject, bestaande uit een Oriëntatiecursus (variabel in lengte) en de Basiscursussen I en II, elk 16 weken
- II de Meerjarige Dirigentenopleiding (MDO) die twee jaar duurt (de zogenaamde Applicatie opleiding voor vakmusici is een verkorte MDO en duurt 1 jaar)
- III Specialisatiecursussen Gregoriaans (1 jaar) en Lichte muziek (1 jaar)

De inhoud van de cursussen zijn zo vormgegeven, dat ze op elkaar aansluiten en dat biedt aanbieders van een opleiding optimaal de gelegenheid om het aanbod af te stemmen op de vraag van de amateur-dirigent in de eigen regio. En het biedt de amateur-dirigent de gelegenheid een cursus te kiezen die overeenkomt met zijn eigen ambitieniveau en interesse en die aansluit bij zijn ervaring en vaardigheden.

Daarnaast is er dan nog de jaarlijkse Kurt Thomascursus, een 10-daagse zomercursus met een onderverdeling naar ervaring en vaardigheden in maar liefst vijf verschillende niveaus!

Goed lesmateriaal helpt om het veelomvattende vak van het dirigeren te leren. Ik ben blij dat Keunstwurk, het provinciale instituut voor amateurkunst in Friesland in de persoon van Cornelis Langhout, de totstandkoming van dit het Werkboek Basiscursus mede mogelijk heeft gemaakt. Wilko Brouwers heeft met vakmanschap en creativiteit een uitgave samengesteld waarin zowel voor cursisten als docenten op een stimulerende en speelse manier kennis en vaardigheden worden aangereikt. Met voor docenten alle ruimte om er een eigen invulling aan te geven en voor cursisten tal van goede en leuke opdrachten en vragen. Ik kan het werkboek dan ook bij iedereen die met de Basiscursus aan de slag gaat van harte aanbevelen!

Hans Noyens, adviseur (vocale muziek) Kunstfactor
September 2009

Inleiding

Leren dirigeren

Als kind luisterde ik naar grammofoonplaten met muziek van Mozart, Beethoven, Tsjaikowsky, Dvorák en talloze andere componisten. Ik kon mijn armen daarbij niet stilhouden. De muziek stroomde, kolkte en kalmeerde. Ik vergat wie en waar ik was en er leek een volkomen eenheid te zijn tussen mijn bewegingen en wat er klonk. Vele jaren later besloot ik een cursus koordirectie te volgen. Na die cursus kwam de conservatoriumopleiding. En na de conservatoriumopleiding de praktijk. Met vallen en opstaan krijg je steeds meer ervaring. Je maakt fouten en je leert ervan. Sommige dingen worden gaandeweg eenvoudiger, andere steeds complexer. Eén ding staat vast: als dirigent ben je nooit volleerd. En eigenlijk heeft die lange weg vooral één doel: dat je af en toe vergeet wie of waar je bent en dat er een volkomen eenheid is tussen jouw bewegingen en wat er klinkt. Zoals het was in het begin. Maar er is in de loop der jaren ook een belangrijk doel bijgekomen: dat je in staat bent anderen (zangers én luisteraars) af en toe hun dagelijkse beslommeringen te doen vergeten en hen in de wereld van de muziek binnen te voeren.

Op de lange weg van leren dirigeren zijn er heel wat onderwerpen waarin je je moet bekwamen: muziektheorie, training van het muzikale gehoor, stemvorming, slagtechniek, pianospel, kennis van de muziekgeschiedenis en muzikale stijlen, principes van leidinggeven. Eén van mijn eerste muziekleraren zei eens tegen mij: “Wil je dirigent worden? Dan zul je vooral met heel veel verschillende soorten mensen moeten kunnen omgaan.” Keer op keer realiseer ik me hoezeer hij daarin gelijk had. Met mensen omgaan leer je echter niet in een cursus of op het conservatorium. Daarvoor is het leven zelf de leerschool. En zo is dirigeren alles bij elkaar een veelomvattend vak!

Aan alle leren ligt steeds opnieuw een vraag ten grondslag. Dat geldt zowel voor de leraar als voor de leerling. Wat staat er precies? Wat zou dit betekenen? Waarom voelt dit niet helemaal goed? Hoe zou ik dit kunnen oplossen? Waar ben ik dit eerder tegengekomen? Waarom is dit zo’n lastige passage? In dit cursusboek zullen veel vragen worden gesteld. Hopelijk zullen docenten en cursisten er hún vragen aan toevoegen. Met name door na te denken over vragen die niet naar één voorgeschreven antwoord leiden wordt de muzikale persoonlijkheid van de dirigent gevormd.

Gebruik van het werkboek

De dirigent heeft eigenlijk drie werkterreinen: de studeerkamer, het repetitielokaal en het podium. In deze basiscursussen richten we ons voor een groot deel op dat eerste werkterrein. Je hebt immers een flinke gereedschapskist aan basiskennis en -vaardigheden nodig om op zinvolle wijze leiding te kunnen geven aan een koor. Met dit cursusboek beginnen we echter niet helemaal bij het begin. Van de cursist wordt verwacht al over enige elementaire muzikale kennis en vaardigheden te beschikken. Wat deze kennis en vaardigheden inhouden staat beschreven in de Begintermen (pag. 143).

Cursisten die al als dirigent actief zijn zullen datgene wat in de les aan kennis en vaardigheden wordt aangereikt vanzelfsprekend in hun eigen praktijk gaan uitproberen. Het is belangrijk dat er binnen de les vervolgens ruimte is om deze ervaringen te bespreken. De docent moet ervoor zorgen dat alles wat besproken wordt een relatie heeft met de lesstof en/of van belang is voor alle cursisten.

Dit werkboek is niet bedoeld voor louter zelfstudie. In goed muziekonderricht zal het coachend oog en oor van een ervaren docent nooit gemist kunnen worden. Het werkt het beste wanneer de cursist elk hoofdstuk eerst zélf thuis voorbereidt alvorens het in de les behandeld wordt. Sommige zaken behoeven nadere uitleg? Misschien valt door de uitleg van de cursusdocent het muntje plotseling wél. De docent heeft wellicht behoefte de behandelde leerstof met andere oefeningen, met andere repertoirevoorbeelden te illustreren? Als schrijver van dit werkboek juich ik dat alleen maar toe, want lesgeven moet een creatieve bezigheid blijven, ook al is een kant en klare methode voorhanden. Ook hoeft de vaste volgorde van de verschillende lesonderdelen, zoals die in dit werkboek gehanteerd wordt, in de praktijk van de cursusbijeenkomst niet per se te worden gevolgd.

In dit werkboek wordt de cursist herhaaldelijk uitgenodigd om te solmiseren. Dat is: zingen met de notennamen do, re mi, enzovoorts. Solmiseren kan een stevige basis leggen voor je toonvoorstelling en kan je vaardigheden op het gebied van solfège flink vergroten, mits je het vaak beoefent. Het kan echter zijn dat de cursusdocent ervoor kiest hier niet mee te werken. In dat geval kunnen deze opdrachten overgeslagen worden.

Bij het onderdeel slagtechniek is bewust gekozen voor een tamelijk ronde slag als basisbeweging. Het is een slag waarin het tikpunt niet gemarkeerd is, maar waarin je vooral een schwinging voelt, zoals wanneer je schommelt of met een lasso zwaait. Zoals bij zingen het legato de basis is, zo moet bij dirigeren de doorgaande beweging de basis zijn. Te vaak zie je bij beginnende dirigenten een scherpe tik in de slag. De grootmeester van de slagtechniek, wijlen Jan Eelkema, noemde dit ooit gekscherend de "tikpuntneurose". Vanuit een soepele, op schwinging gebaseerde slag kun je de slag, al naar gelang de muziek het vraagt, ronder of scherper maken. Ook deze varianten komen in dit werkboek aan bod.

Bij de keuze van oefenrepertoire stuitte ik op het dilemma dat de stap van eenstemmige melodieuze naar canons soms groter is dan de stap van eenstemmige melodieuze naar homofone meerstemmigheid. Bij een canon moeten er verschillende inzetten worden aangegeven en is het vaak lastiger om de trein tot stilstand te laten komen, omdat zangers op verschillende plaatsen in de canon eindigen. Om dit te vergemakkelijken is er in dit boek zoveel mogelijk naar gestreefd om de canons zó op te schrijven dat wat in de meerstemmige uitvoering tegelijkertijd klinkt ook recht onder elkaar genoteerd staat. Het voordeel van de canon boven homofone meerstemmigheid is dat het repetitieprocédé eenvoudiger is. Je oefent de canon eenstemmig met de hele groep, totdat alles gesmeerd loopt. Daarna volgt de meerstemmige uitvoering.

In de basiscursussen wordt meestal gewerkt met een aparte docent voor het onderdeel stemvorming. Die docent is niet bij elke cursusbijeenkomst aanwezig. Ook hebben zangdocenten vaak hun eigen ideeën over de methodiek van hun vak. Uiteindelijk streven ze allemaal wel naar het zelfde doel, maar ze kiezen vaak hun eigen weg om dat doel te bereiken. Om die reden is het onderdeel stemvorming niet methodisch in de 28 hoofdstukken van dit werkboek vervlochten. Er is een bijlage met 23 stemvormingoefeningen, die de cursist met of zonder de coaching van de zangdocent kan doorwerken. Als iets in die bijlage niet duidelijk is, kan de zangdocent misschien hulp bieden? Ga tijdens de duur van de basiscursus zonder haast van oefening 1 naar oefening 2 en zo verder en blijf de oefeningen die je goed bevallen regelmatig herhalen.

Het kan organisatorisch aantrekkelijk zijn om de lessen van Basis cursus I en II op dezelfde dag te laten plaatsvinden. In dat geval zou je in het onderdeel praktijk een overlap tussen beide cursussen kunnen maken. Basis cursus I eindigt met het onderdeel praktijk, Basis cursus II begint ermee. Die constructie heeft meerdere voordelen: 1) er is een groter koor aanwezig, 2) cursisten van verschillende niveaus leren van elkaar, 3) het levert een besparing in docentenuren op, die op een andere manier weer ten goede van de cursus kan komen. In ieder geval is bij de repertoirekeuze in elk hoofdstuk van dit werkboek zo veel mogelijk rekening gehouden met een eventuele overlap in het onderdeel praktijk.

Basis cursus I en Basis cursus II bestaan elk uit 14 lessen. In beide cursussen worden na de 10e les de onderdelen muziektheorie en solfège (in Basis cursus II ook partituurspel) getoetst. Na de 14e les worden slagtechniek, stemvorming en koorpraktijk getoetst.

Als aanvullende literatuur voor de cursisten adviseer ik:

- Hennie Schouten: "Muziekleer in theorie en praktijk" (uitg. Strenght)
- Theo Willemze: "Muziektermen van A tot Z" (uitg. Spectrum)
- Gerard Blok: "Traplopen en springstof", deel 1 (solfègemethode, uitg. Broekmans & Van Poppel)
- Donald J. Grout & Claude V. Palisca: "Geschiedenis van de westerse muziek" (uitg. Olympus)
- Hans Noyens: "Reader Dirigeertechniek" (uitg. Annie Bank Edition)
- Hans Noyens & Fokko Oldenhuis: "Doen en Laten, Basisboek Repetitietechniek" (uitg. Annie Bank Edition)

Tenslotte

Ik zou willen afsluiten met een aanbeveling: zorg dat je als leerling-dirigent zelf in een goed koor zingt. Zo kun je aan beide kanten ervaren hoe de interactie tussen dirigent en zangers verloopt.

Het was voor mij een inspirerend avontuur om in opdracht van Keunswurk Leeuwarden dit werkboek samen te stellen. Ik bedank mijn vrouw en collega Ágnes en ook collega's Hans Noyens, Ben Simmes, Lara Diamand en Emiel Hoefnagel voor hun waardevolle suggesties en wens iedereen die met dit boek gaat werken veel plezier en succes.

Wilko Brouwers

Bij de herziene uitgave van september 2015

In deze uitgave konden meerdere fouten en oneffenheden, die bij de correctie van eerdere uitgaven over het hoofd waren gezien, worden gecorrigeerd. Ik dank Arie van Veenendaal voor zijn kritisch oog en de moeite die hij nam om mij op de fouten en oneffenheden te wijzen.

Wilko Brouwers

Basiscursus I

Overzicht Basiscursus I

Overzicht Basiscursus I

Hfst	Theorie	Solfège	Slagtechniek	Repertoire	Pag
1	muzikale terminologie notennamen noemen majeurtoonladder	hele en halve afstanden melodieën in majeur	spreekgebaren tweeslag	Faya sitong Lahoha remio	11
2	notennamen noemen majeurtoonladder	hele en halve afstanden melodieën in majeur	drieslag afslag	Lavender's blue Oze wieze woze	18
3	notennamen noemen majeurtoonladder intervallen	intervallen (secunde en terts) zingen	vierslag	Deep river Alleluia	23
4	notennamen noemen plagale ligging van de majeurtoonladder intervallen	intervallen (secunde, terts en kwart) zingen	tweeslag (opmaat)	Michael, row the boat ashore Le coq est mort	28
5	intervallen plagale ligging van de majeurtoonladder maatstrepen noteren	intervallen auditief herkennen melodieën in authentieke en plagale ligging	drieslag (opmaat)	Het waren twee koningskinderen Flow gently	32
6	voortekens intervallen benoemen maatstrepen noteren	intervallen auditief herkennen melodieën in authentieke en plagale ligging	vierslag (opmaat)	Laho trezo Me go bai	37
7	mineurtoonladder intervallen benoemen maatstrepen noteren	intervallen auditief herkennen melodieën in mineur	inzetten aangeven met de linkerhand	Vocalise (Brouwers) John Smith, fellow fine Alleluia	42
8	mineurtoonladder in plagale ligging authentieke, harmonische en melodische mineurtoonladder	melodieën in mineur (plagale ligging)	inzetten aangeven met de linkerhand	Abenadon So vjoenom	47
9	harmonische en melodische mineurtoonladder drieklank groot, klein en verminderd tonica, subdominant en dominant	melodie waarin mineur en majeur voorkomen	inzetten aangeven met de linkerhand	Dona nobis pacem Donna donna	51
10	harmonische en melodische mineurtoonladder drieklanken	melodieën in majeur of mineur	inzetten aangeven met de linkerhand	Le coq est mort Wijhuda leolam	57
	toets theorie	toets solfège			
11	aanduiding octaven intervallen benoemen transponeren	trichorden uit "Aus meines Herzens Grunde"	drieslag (opmaat)	Aus meines Herzens Grunde (Bach)	60
12	notenwaarden en rusten transponeren	trichorden uit "Beati omnes"	vierslag (twee dirigenten)	Beati omnes (Brouwers)	65
13	notenwaarden en rusten	trichorden meerstemmig ritme tikken	vierslag (drie dirigenten)	Not too loud (Brouwers)	69
14	maatwisseling	trichorden uit "Wilhelmus"	maatwisseling	Wilhelmus	72
			toets slagtechniek	toets praktijk (+ stemvorming)	